

OLIV TA'LIM MUASSASALARI BAKALAVRIATIGA KIRISH TEST SINOVLARIDA BIOLOGIYA FANIDAN FOYDALANILADIGAN TEST VARIANTI TAFSILOTI

1. Test variantining qo'llanish maqsadi

Biologiya fanidan test topshiriqlari O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalariga kirish test sinovlarida umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlari hamda biologiya faniga oid umumta'lim o'quv dasturlarida o'zlashtirilishi belgilangan bilim, ko'nikma, malaka talablari asosida abituriyentlarning tayyorgarlik darajasini aniqlab berish uchun mo'ljallangan.

2. Test variantini shakllantirishda asos bo'luvchi me'yoriy hujjatlar:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika oliy ta'lim muassasalari bakalavriatiga kirish sinovlarini o'tkazish tartibini takomillashtirish to'g'risida" 2017-yil 16-noyabrdagi PQ-3389-son qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish tartibini yanada takomillashtirish to'g'risida" 2018-yil 3-apreldagi 261-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarining bakalavriatiga o'qishga qabul qilish uchun kirish test sinovlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi" Nizom;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori;
- Biologiya faniga oid amaldagi davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari.

3. Biologiya fanidan shakllantiriladigan test variantining tarkibi

Biologiya fanidan mutaxassislik fani sifatida shakllantiriladigan test varianti abituriyentlarning nazariy bilimlarni o'zlashtirish darajasi bilan birga mantiqiy fikrlashi, masala va topshiriqlarni bajara olish qobiliyati va ta'limning keyingi bosqichiga tayyorgarligini baholaydigan, fanga oid kompetensiyalarni tekshirishga yo'naltirilgan test topshiriqlaridan tarkib topadi. Test topshiriqlarining soni hamda baholash mezonlari O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish bo'yicha Davlat komissiyasi tomonidan tasdiqlanadi.

4. Test topshiriqlari yordamida tekshiriladigan fan mazmuni tarkibi

Kodi	Tekshiriladigan fan mazmuni tarkibi
1.1	<i>Biologiya fan sifatida</i> Biologiya fanlar sistemasi, fanning ilmiy-tadqiqot metodlari. Biologiya fanining rivojlanish tarixi. Olimlarning biologiya fani rivojiga qo'shgan hissalari.
1.2	<i>Biologik tizimlar haqida umumiy tushuncha</i> Tiriklikning tuzilish darajalari: molekula, hujayra, to'qima, organ, organizm, populyatsiya (tur), biogeotsenoz va biosfera darajalari. Biologik tizimlar haqida tushuncha. Biologik tizimlarning umumiy belgilari: hujayraviy tuzilishi, kimyoviy

	tarkibi, modda va energiya almashinuvi, gomeostaz, qo‘zg‘aluvchanlik, harakatlanish, o‘shish va rivojlanish, o‘z-o‘zini tiklash, evolutsiya.
1.3	<p style="text-align: center;">Hujayraning kimyoviy tarkibi</p> <p>Makroelementlar va mikroelementlar. Hujayra tarkibiga kiruvchi suv va anorganik moddalar. Biomolekulalar va biopolimerlar. Hujayra tarkibiga kiruvchi organik birikmalarning tuzilishi va xilma-xilligi (oqsil, nuklein kislota, uglevod, lipid, ATF). Kimyoviy moddalarning hujayradagi va inson organizmidagi ahamiyati.</p>
1.4	<p style="text-align: center;">Hujayra – tirik organizmlarning tuzilish va funksional birligi</p> <p>Hujayra nazariyasi va uning ahamiyati. Hayotning hujayrasiz shakllari: viruslar. Prokariot va eukariot organizmlar. Prokariot va eukariot organizmlarning hujayraviiy tuzilishi. Hujayra – yaxlit tizim. Hujayra qismlari va organoidlarining o‘zaro bog‘liqligi. Bakteriya, o‘simlik, hayvon, zamburug‘larning hujayraviiy tuzilishi va ularning qiyosiy xarakteristikasi. Hujayra evolutsiyasi.</p>
1.5	<p style="text-align: center;">Hujayrada modda va energiya almashinuvi</p> <p>Modda va energiya almashinuvi – tirik organizmlar uchun xos xususiyat. Plastik va energetik almashinuv, ularning o‘zaro bog‘liqligi. Energetik almashinuv bosqichlari. Achish va nafas olish. Fotosintez va uning kosmik ahamiyati. Fotosintez bosqichlari. Fotosintez yorug‘lik va qorong‘ilik bosqichi reaksiyalari, ularning o‘zaro bog‘liqligi. Xemosintez. Xemosintezlovchi bakteriyalarning ahamiyati.</p>
1.6	<p style="text-align: center;">Hujayra – irsiyatning birligi</p> <p>Xromosoma, tuzilishi (shakli va o‘lchami) hamda vazifalari. Somatik va jinsiy hujayralar. Hujayraning hayot sikli: interfaza, mitoz. Mitoz – somatik hujayralarning bo‘linishi. Meyoz. Mitoz va meyoznig bosqichlari. O‘simlik va hayvonlarda jinsiy hujayralarning rivojlanishi. Hujayraning bo‘linishi – o‘shish, rivojlanish va ko‘payishning asosi. Mitoz va meyoznig biologik ahamiyati.</p>
1.7	<p style="text-align: center;">Tirik organizmlarning ko‘payishi</p> <p>Organizmlarning ko‘payishi va uning ahamiyati. Gametogenez – jinsiy hujayralarning rivojlanishi. Ko‘payish turlari – organizmlarning jinsiy va jinsiz ko‘payishi. Embrional va postembrional rivojlanish. Jinsiy va jinsiz ko‘payishning o‘xshashliklari va farqlari. Gulli o‘simliklar va umurtqali hayvonlarda urug‘lanish jarayoni. Ichki va tashqi urug‘lanish.</p>
1.8	<p style="text-align: center;">Tirik organizmlarning individual rivojlanishi</p> <p>Ontogenez – organizmlarning individual rivojlanishi. Ontogenez tiplari. Ontogenez davrlari. Organizmlarning embrional va postembrional rivojlanishi. Tashqi muhit omillarining organizmga ta‘siri. Rivojlanishning umumiy qonuniyatlari.</p>
1.9	<p style="text-align: center;">Irsiyatning umumiy qonuniyatlari</p> <p>Irsiyatning umumiy qonuniyatlari. Asosiy genetik tushunchalar va simvollar. Irsiyatning qonuniyatlari va sitologik asoslari. G. Mendelning irsiyat qonunlari (monoduragay, diduragay va poliduragay chatishtirish) hamda ularning sitologik asoslari. T.Morgan qonunlari: belgilarning birikkan holda irsiylanish qonuni,</p>

	genlar birikish guruhining buzilishi. Jins genetikasi. Jinsga birikkan holda nasldan naslga o'tish. Genlarning o'zaro ta'siri. Genotip – yaxlit sistema. Odam genetikasi. Odam genetikasini o'rganish metodlari. Genetika va odam salomatligi. Odamning irsiy kasalliklari, ularning sabablari. Reproduktiv salomatlik. Genetik masalalar yechish. Chatishtirishga oid sxemalarni tuzish.
1.10	<i>O'zgaruvchanlik – tirik organizmlarning xususiyati sifatida</i> O'zgaruvchanlik qonuniyatlari. Irsiy bo'lmagan (modifikatsion) o'zgaruvchanlik. Reaksiya normasi. Irsiy o'zgaruvchanlik: mutatsion o'zgaruvchanlik, kombinativ o'zgaruvchanlik. Mutatsiya turlari va sabablari. Organizmlar hayotida va evolutsiya jarayonida o'zgaruvchanlikning ahamiyati.
1.11	<i>Seleksiya va biotexnologiya</i> Seleksiya fanining maqsadi, vazifalari va amaliy ahamiyati. N.I.Vavilovning seleksiya fanining rivojlanishidagi xizmatlari. Madaniy o'simliklarning kelib chiqish markazlari. Irsiy o'zgaruvchanlikning gomologik qatorlar qonuni. Seleksiyaning o'rganish metodlari va genetik asoslari. O'simlik, hayvon va mikroorganizmlarning yangi shtamm, nav hamda zotlarini yaratish metodlari. Seleksiya fanining rivojida genetikaning ahamiyati. Genetik injeneriya. Hujayraning genetik elementlari. Hujayraning irsiyatini o'zgarishiga ta'sir etadigan jarayonlar. Genetik injeneriyada qo'llaniladigan fermentlar. Rekombinant DNKning olinishi. Gen injeneriyasi asosida o'simliklar irsiyatini o'zgartirish. Gen injeneriyasi asosida hayvonlar irsiyatini o'zgartirish. Gen va hujayra injenerligiga asoslangan biotexnologiya. Seleksiya, qishloq xo'jaligi, mikrobiologiyaning rivojlanishida hamda sayyoramiz genofondini saqlab qolishda biotexnologiyaning ahamiyati. O'zbekistonda biotexnologiya va genetik injeneriya fanining yutuqlari.
1.12	<i>Organik olamning xilma-xilligi</i> Organizmlar xilma-xilligi. Asosiy (taksonomik) birliklar: tur, avlod, oila, turkum, sinf, tip (bo'lim), dunyo. Ularning bir-biriga bog'liqligi.
1.13	<i>Bakteriyalar va zamburug'lar – tirik organizm sifatida</i> Bakteriyalar dunyosi: tuzilishi, hayotiy faoliyati, ko'payishi, xilma-xilligi va tabiatdagi ahamiyati. Bakteriyalar – o'simlik, hayvon va odamda turli kasalliklar qo'zgatuvchisi sifatida; bakteriyalar tomonidan qo'zg'atiladigan kasalliklarning oldini olish. Xemosintezlovchi bakteriyalarning ahamiyati. Zamburug'lar dunyosi: tuzilishi, hayotiy faoliyati, ko'payishi, xilma-xilligi va tabiatdagi ahamiyati. Lishayniklar. Tuzilishi, hayotiy faoliyati, ko'payishi, xilma-xilligi va tabiatdagi ahamiyati. Tabiatda lishayniklar va zamburug'larning ahamiyati.
1.14	<i>O'simliklar – tirik organizm sifatida, o'simliklarning xilma-xilligi</i> O'simliklar dunyosi. O'simliklarning tuzilishi (to'qimalari, vegetativ hamda generativ organlari), hayotiy jarayonlari, ko'payishi va ahamiyati. O'simliklarning xilma-xilligi. O'simliklarning asosiy bo'limlari. Yopiq urug'li o'simliklar sinflarining umumiy tavsifi. O'simliklarning inson hayoti va tabiatdagi ahamiyati.

1.15	<p style="text-align: center;">Hayvonlar – tirik organizm sifatida</p> <p>Umurtqasiz hayvonlar. Hayvonot dunyosi. Tuzilishi, hayotiy jarayonlari, ko‘payishi, tabiat hamda inson hayotidagi ahamiyati. Bir hujayrali va ko‘p hujayrali hayvonlar. Umurtqasiz hayvonlarning tavsifi. Sodda hayvonlar. Bo‘shliqichlilar tipi. Yassi chuvalchanglar tipi. To‘garak va halqali chuvalchanglar tipi. Molluskalar tipi. Bo‘g‘imoyoqlilar tipi.</p> <p>Umurtqali hayvonlar. Xordalilar tipi. Asosiy sinflarining tavsifi. Tuzilishi, hayotiy jarayonlari, ko‘payishi, tabiat hamda inson hayotidagi ahamiyati.</p>
1.16	<p style="text-align: center;">Odam organizmi tuzilishi</p> <p>To‘qimalar. Organlar va organlar sistemasining tuzilishi, vazifalari va ahamiyati. Tayanch-harakatlanish, qon aylanish, nafas olish, ovqat hazm qilish, ayirish organlari, teri. Organizmning ichki muhiti. Qon guruhlari. Qon quyish. Immunitet. Modda va energiya almashinuvining inson hayotidagi ahamiyati. Vitaminlar. Odamning ko‘payishi va rivojlanishi. Sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy va jamoat gigiyenasi. Yuqumli (virus, bakteriya, zamburug‘ va hayvonlar orqali tarqaladigan) kasalliklarning oldini olish. Zararli va foydali odatlar. Tashqi muhit omillarining inson salomatligiga ta‘siri. Sog‘lom turmush tarzi va sanitariya – gigiyena qoidalariga amal qilish. Odamning reproduktiv salomatligi. Odamning rivojlanishiga alkogol, nikotin, narkotik moddalarning zararli ta‘siri.</p> <p>Odam organizmining nerv va gumoral boshqarilishi. Nerv va endokrin sistema. Odam hayotiy faoliyatidagi jarayonlarning neyrogumoral boshqarilishi. Sezgi organlari: tuzilishi, vazifalari va uning inson hayotidagi ahamiyati. Oliy nerv faoliyati. Markaziy nerv sistemasida tormozlanish. Uyqu va uning ahamiyati. Ong, xotira, hissiyot, nutq, fikrlash.</p>
1.17	<p style="text-align: center;">Evolutsiya</p> <p>Evolutsiyaning harakatlantiruvchi omillari. Yashash uchun kurash va uning xillari. Tabiiy tanlanish va uning shakllari. Organizmlarning moslanuvchanligi. Evolutsiyaning sintetik nazariyasi. Yangi turlarning paydo bo‘lishi. Tur paydo bo‘lishining usullari.</p>
1.18	<p style="text-align: center;">Ekologiya va hayot. Hayotning ekosistema darajasidagi umumbiologik qonuniyatlari</p> <p>Ekologiyaning rivojlanishi, bo‘limlari va metodlari. Hayotning ekosistema darajasi xususiyatlari. Biogeotsenoz – biologik sistema. Ekosistemalarning tarkibiy qismlari. Organizmlarning yashash muhirlari. Suv, quruqlik, havo, tuproq – tirik organizmlarning yashash muhiti sifatida. Muhit omillari va ularning tasnifi. Yorug‘lik, harorat, namlik, tuproq va topografik omillar. Muhitning biotik omillari. Antropogen omillar. Turning populatsion strukturasi. Ekologik piramida qoidasi. Sun‘iy ekosistemalar. Markaziy Osiyo va O‘zbekistonning tabiiy ekosistemalari. Inson ekologiyasi.</p>
1.19	<p style="text-align: center;">Hayotning biosfera darajasidagi umumbiologik qonuniyatlari</p> <p>Biosfera darajasining xususiyatlari. Biosfera haqida ta‘limot. Biosfera chegaralari va tarkibi. Biosferadagi tirik moddaning xususiyatlari va funksiyalari. Biosfera biomassasi. Biosferadagi modda va energiyaning davriy aylanishi. Biogeokimyoviy sikl. Biosfera evolutsiyasi. Biogenez. Noogenez. Inson biosfera omili sifatida. O‘simlik va hayvonot olamini muhofaza qilish.</p>

1.20	<p style="text-align: center;">Organik olam filogenezi</p> <p>O‘simliklar filogenezi, o‘simliklarning vegetativ organlari filogenezi. O‘simliklarning generativ organlari filogenezi. Hayvonot dunyosidagi evolutsiyon o‘zgarishlar. Tirik organizmlarda o‘z-o‘zini idora etish organlari, nerv va gumoral sistemasining evolutsiyasi. Hayvonlarning tana qoplami va harakat organlari evolutsiyasi. Hayvonlarning nafas olish organlari evolutsiyasi. Hayvonlarning qon aylanish organlari evolutsiyasi. Hayvonlarning hazm qilish organlari evolutsiyasi. Hayvonlarning ayirish va jinsiy organlari evolutsiyasi.</p>
1.21	<p style="text-align: center;">Mantiqiy fikrlashga asoslangan masala va topshiriqlarni bajarish</p> <p>Biologik hodisa, jarayonlar, nazariya va qonuniyatlar hamda tushunchalar bo‘yicha mantiqiy fikrlashga asoslangan masala va topshiriqlar.</p>

5. Biologiya faniga oid kognitiv ko‘nikma darajasi

1.	quyi kognitiv daraja	<ul style="list-style-type: none"> – biologik atamalar, asosiy biologik obyektlar, hodisalar va jarayonlarni bilish; – biologik hodisalar, jarayonlar, umumbiologik qonuniyatlar mohiyatini tushunish.
2.	yuqori kognitiv daraja	<ul style="list-style-type: none"> – tirik organizmlar, biologik hodisa va jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlay olish; – biologik hodisa va jarayonlarni tahlil qilish; – fanga oid turli qiyinlik darajadagi masalalarni yecha olish; – biologik qonuniyatlar va nazariyalarni, ular orasidagi bog‘liqlikni mantiqiy fikrlash, tahlil qila olish.

6. Biologiya fanidan test topshiriqlari yordamida tekshiriladigan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar

Biologiya faniga oid test varianti abituriyentlarning nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasini, ularning mantiqiy fikrlashini baholaydigan test topshiriqlaridan iborat. Mazkur test topshiriqlarini shakllantirishda amaldagi davlat ta’lim standartlari, biologiya fani umumta’lim o‘quv dasturlarida o‘zlashtirilishi belgilab ko‘rsatilgan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar asos sifatida qaraldi.

		Odam organizmi va uning salomatligi	Odam organizmining tuzilishi: to‘qimalar, organlar sistemasining tuzilishi va vazifalari, ahamiyati, organizmning ichki muhiti, modda va energiya almashinuvi bilan bog‘liq jarayonlarni xulosalash. Vitaminlarning inson hayotidagi ahamiyatini xulosalash. Odamning ko‘payishi va rivojlanishi, sog‘lom turmush tarzi, shaxsiy va jamoat gigiyenasi, yuqumli (virus, bakteriya, zamburug‘ va hayvonlar orqali tarqaladigan) kasalliklarning oldini olish. Zararli va foydali odatlar, tashqi muhit omillarining inson salomatligiga ta’sirini kuzatish va xulosa qilish. Sog‘lom turmush tarzi va sanitariya-gigiyena qoidalariga amal qilish, odamning reproduktiv salomatligi, odamning rivojlanishiga alkogol, niktin, narkotik moddalarning zararli ta’sirlarini bilish va tushunish.	2.2.1
			Odam organizmining nerv va gumoral boshqarilishi: odam hayotiy faoliyatidagi jarayonlarning neyrogumoral boshqarilishi, analizatorlar, sezgi organlari: tuzilishi, vazifalari va uning inson hayotidagi ahamiyatini xulosalash. Oliy nerv faoliyati, markaziy nerv sistemasida tormozlanish turlari, uyqu va uning ahamiyati, ong, xotira, hissiyot, nutq, fikrlash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni bilish va tushunish.	2.2.2
Evolutsion jarayonlarni bilish va tushunish kompetensiyasi	Evolutsiya		Evolutsiyaning harakatlantiruvchi omillari, yashash uchun kurash va uning xillari, tabiiy tanlanish va uning shakllari, organizmlarning moslanuvchanligi, evolutsiyaning sintetik nazariyasi, evolutsiyaning elementar omillari, yangi turlarning paydo bo‘lishi, tur paydo bo‘lishining usullari haqidagi ma’lumotni bilish va tushunish.	3.1.1
				3.1.2
Ekologik va filogenetik kompetensiya	Ekosistemalar va ularning qonuniyatlari		Ekologiyaning bo‘limlari va metodlari, hayotning ekosistema darajasi xususiyatlari, biogeotsenoz, ekosistemalarning tarkibiy qismlari, organizmlarning yashash muhitlari, suv muhiti, quruqlik-havo, tuproq, tirik organizmlar yashash muhiti, muhit omillari va ularning tasnifi, yorug‘lik, harorat, namlik, tuproq va topografik omillar,	4.1.1

			muhitning biotik omillari, antropogen omillar, turning populatsion strukturasi, ekologik piramida qoidasi, sun'iy ekosistemalar, Markaziy Osiyo va O'zbekistonning tabiiy ekosistemalari va inson ekologiyasi haqidagi ma'lumotni bilish.	
			Hayotning biosfera darajasidagi umumbiologik qonuniyatlarini bilish.	4.1.2
	Organik olam filogenezi	O'simliklar filogenezi, o'simliklarning vegetativ va generativ organlari filogenezi, hayvonot dunyosidagi evolutsion o'zgarishlari, tirik organizmlarda o'z-o'zini idora etish organlari, nerv va gumoral sistemasining evolutsiyasi, hayvonlarning tana qoplami va harakat organlari evolutsiyasi, hayvonlarning organlar sistemasi evolutsiyasini bilish.	4.2.1	
Kognitiv kompetensiya	Mantiqiy fikrlashga asoslangan masala va topshiriqlarni bajarish	Biologik hodisa, jarayon, nazariya va qonuniyatlar hamda tushunchalar bo'yicha mantiqiy fikrlashga asoslangan masalalar, grafik va rasmlil topshiriqlarni bajara olish.	5.1.1	

***Izoh:** Mazkur hujjatga aprobat siya natijalari hamda vakolatli davlat tashkilotlarining tegishli qaror va buyruqlariga asosan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilishi mumkin.